
Kolaboracija med ujetniki strahu in čuvaji molka o slovenskem holokavstu

Viktor Blažič

Ko je pričujoča raziskava vzela pod drobnogled naše javnomnenjske raziskave, je odkrila vrsto zelo nenavadnih pristopov njihovih sestavljalcev k predmetom njihovih preskusov. Tako je nastal utemeljen dvom o tem, ali sploh še spoštujejo tiste izvirne razloge, zaradi katerih te preskuse pravzaprav delajo, namreč pridobivanje kolikor mogoče ustrezne slike o razpoloženju, ki trenutno prevladuje v javnem mnenju glede te ali one aktualne zadeve. Kakor so pokazale analize, se je nenavadnost teh pristopov pokazala zlasti v tem, da s tehniko postavljanja vprašanj niso spodbujali vprašanih k iskanju odgovorov o zadevah, ki jih sami čutijo kot tiste, ki jih resnično prizadevajo, temveč da so prej zahtevali od njih sprejemanje nekaterih čisto namišljenih predpostavk. Tako javnega mnenja sploh niso preiskovali, kakšno v resnici je in kako dejansko utriplje, temveč prej kaže, da so ga po določenih zamislih krojili in izdelovali po znanih receptih dušnega inženirstva. Glede na to, da ima izdelovanje javnega mnenja pri nas tako velik uspeh – izidi naših javnomnenjskih anket že vrsto let kakor naročeno kažejo skoraj natančno tisto, kar želi in hoče vladajoči sloj – je treba opomniti, da so to dosegli v javnomnenjskem telesu, ki je prej vajeno prilagajanja popolnoma prevladujoči, z ničimer omejeni družbeni volji kakor izražanja svojega resničnega razpoloženja.

Prav s tem uspehom pa se dokazuje tisto, kar skuša doseči sleherni javnomnenjski preskus, namreč vtis o lastni verodostojnosti, pa naj je namen pristen ali ponarejen. Zakaj verodostojnost javnomnenjskih raziskav oziroma njihovih izidov naj bi tudi pričevala o naravi družbe, njenega ustroja, v katerem prebivamo. Namen, kakršnen tiči za izkazovanjem te verodostojnosti, je nedvomno ta, da bi nam dopovedali, da živimo v odprti, demokratični družbi, v kateri se tenkočutno spremlja tako rekoč sleherni dih javnomnenjskega telesa. Pri nelagodju, ki ga čutimo ob tolikanj očitni negibnosti tega telesa, zlasti pa še ob nič manj očitni abstinenca, ki je ne morejo zatajiti ne ankete in ne volitve, ter

navsezadnje ob prav tako očitnem medijskem monopolu se moramo začeti spraševati o nekakšnih temeljnih preskusnih kriterijih. V tem primeru je predvsem mišljeno tisto, kar brez slehernega dvoma označuje demokratično družbo, oziroma če vprašanje obrnemo, mišljeno je tudi tisto, kar družbo, kakor se že razglša za demokratično, postavlja v senco dvoma.

Naj je pojem demokratične družbe še tako širok in naj je še tako težko določiti njegove meje in reči, kdaj so te meje presežene ali kdaj je mogoče družbenemu okolju oporekati njegovo demokratičnost ali značaj pristne demokracije, obstaja pojav, katerega navzočnost ali odsotnost je povsem nedvomno znamenje za ta značaj. Ta pojav se imenuje tabu, prepoved določenega početja v določenem družbenem ali narodnem okolju, naj bo ta prepoved izrečena, zapisana ali neizrečena in nezapisana. V tem našem primeru je seveda mišljen kateri koli javnomnenjski tabu, katera koli prepoved, izrečena ali neizrečena, ki bi onemogočala, da bi se določena zadeva ali primer obravnavala javno in tudi postala predmet javnomnenjskih raziskav. Menim, da v načelu ne moremo ugovarjati trditvi, da v nobenem pristno demokratičnem okolju ne sme biti nobene take prepovedi, ali če smo natančnejši, ne sme obstajati nobena zadeva, nobeno vprašanje splošnega družbenega ali narodnega pomena, o katerem se ne bi smelo spraševati prebivalstva po njegovem mnenju o tem. To še posebno velja za tiste zadeve, po katerih je navzoče prebivalstvo v živo prizadeto, tako da jih čuti kot svojo bolečino, kot svojo travmatično moro. Za ponazoritev tega vprašanja se spomnimo na vietnamsko vojno, na dogajanje, v katerem je ameriška vojska izgubila svojo nedolžnost, ker se je omažeževala z vojnimi zločini, z množičnimi pomori, in spomnimo se na prodor resnice, faktografije o tej zadevi v ves instrumentarij ameriškega javnega mnenja.

Ni še dolgo tega, kar je v našem osrednjem dnevnem časniku potekala debata o nekem drugem, antipodnem fenomenu, namreč o vprašanju, kdaj lahko družbenemu okolju pripišemo totalitarni značaj. Seveda je šlo predvsem za presojo o tem, kakšne so te zadeve v našem okolju oziroma kateri segment naše povojne preteklosti (po letu 1945) nosi znamenja totalitarne družbe in od kdaj naprej naše družbene razmere nimajo več tistih neizbrisnih lastnosti tega ustroja. Te razprave sem se udeležil tudi sam, ker se mi je pač zdelo potrebno ovreči neke trditve, po katerih naj bi ne bilo več mogoče govoriti o kakih totalitarnih razmerah pri nas po kominformskem sporu ali v Rusiji po dvajsetem kongresu KP ZSSR, tj. po tajnem referatu N. S. Hruščova, s kate-

rim je obsodil Stalinove zločine. Mnenja o tem kočljivem predmetu so seveda lahko zelo različna, saj je ta predmet take narave, da lahko usodno obremeni vse, za katere bi se ugotovila kakršna koli povezava z dejanji, ki jih proizvedejo totalitarne razmere in ki so tudi le v takih razmerah mogoče. V vidnem delu stvari so to javni juridični umori, v nevidnem delu, v tisti glavni gmoti ledene gore pa so izginotja celih množic domačega ali tujega prebivalstva, in te množice segajo od desetisočev primerov do milijonskih števil. Govorimo o izginotjih brez sledu, o izginulih, ki ne le da vednost o njihovem obstanku ali neobstanku ne pride v dovoljeni javnomnenjski instrumentarij (tudi ne pride v demografski register), temveč ne doseže niti njihovih najbližjih, tistih, ki imajo po zapovedih vseh kulturnih civilizacij elementarno pravico do tega. V nacistični Nemčiji so celo našli poimenovanje za ta pojav; temu so rekli *Nacht und Nebel*, noč in megla.

Recimo, da bi se kak dr. Rudi Rizman, ki dvomi, da bi sploh smeli govoriti o kakih totalitarnih prvinah pri nas po kominformskem sporu, skliceval prav na tisti začetek časa, ko pri nas ne bi mogli ugotoviti nobenega skupinskega izginjanja našega prebivalstva več. Ko se preneha dogajanje, v katerem v dveh mesecih brez sledu izgine več kot deset tisoč naših sodržavljanov, povečini moških v obdobju največje delovne in rodne sposobnosti; ko se nehajo uničevalna dejanja, pomori, ki jih ob njihovi množičnosti ne more zaukazati in izvesti nobena druga sila kot ideološko-politično motivirana organizacija oziroma državna oblast sama. Toda ta argument pri razpravah o značaju naših preteklih in sedanjih razmer nikdar ni bil uporabljen in lahko rečem, da nikakor ne zaradi kakega zgodovinskega pozabljenja. Kajti če bi ta argument kdo uporabil tako, da bi se skliceval nanj kot na dokaz o prenehanju totalitarnega značaja naše stvarnosti, bi s tem opozoril na neko drugo sestavino naših razmer, na tisto, ki se nam vleče še v današnje čase in ki je prav tako neizbrisno in neločljivo povezana s časom izginjanja. Sestavina, ki je tu mišljena, pa je trajanje izginotja, se pravi trajanje tistega časa, ko je pri nas vladalo in še vlada tisto, čemur Josip Županov v prejšnjem, tretjem prispevku k tej raziskavi pravi družbeni tabuji. Po njegovem je to tisto, kar vsi vemo, pa nihče o tem javno ne govori. Če bi se torej le začeli vzpostavljati kakšni kriteriji, po katerih bi skušali določiti trajanje tistega, čemur pravimo kontinuiteta, mišljeno pa je nadaljevanje oziroma reprodukcija določenih sestavin totalitarnega časa, bi lahko kot eno od temeljnih postavk takega kriterija navedli prav trajanje tabuja, ki zadeva množične povojne pomore, sodne umore na političnih procesih (Nagodetov, dachauski pro-

cesi). Zakaj ne le da je neposredno vmešana socialistična oblast zaplenila sledove in celoten zgodovinski spomin na to dogajanje, temveč tudi oblast osamosvojene Republike Slovenije ni uradno potrdila niti priznala resničnosti doslej znane obče vednosti o tem, niti ni opravila postopka identifikacije izginulih vsaj z izdajo mrliških listov po dolžnosti. Doslej (oktobra 2001) niso bili javnosti uradno sporočeni niti najbolj temeljni podatki o tej humanitarni katastrofi, se pravi ne o žrtvah (kdo vse, koliko), ne o storilcih (kdo je ukazal, kdo izvedel), ne o kraju in času teh dogodkov.

Če naj vzamem vsemu svetu znan primer za ponazoritev trditve, da mora sleherna družba, ki se hoče ločiti od totalitarnih razmer in se z neprikritim namenom odpravlja na pot demokratične ureditve, najprej odpraviti sleherni politično zapovedan tabu, potem je to nemški primer in njegovi denacifikacijski procesi. Toda prva resna demonstracija, ki je premaknila nacificirano nemško prebivalstvo h gibanju v demokratično smer, je bilo razkritje nacističnih zločinov v živo, je bil prikaz koncentracijskih taborišč s kopicami od lakote iznakaženih človeških trupel domačemu prebivalstvu. Šele ta, tako rekoč telesni stik z najgršim mogočim obrazom tega sveta je lahko navzočim ponudil podobo o pravi, dotlej skriti naravi totalitarnih razmer v njihovem domačem življenjskem okolju. To niso bile zgolj besede s pričevanj in niso bile samo slike ali filmski posnetki, se pravi nestvarni približki, ki se jih udeležujemo samo posredno in iz varne daljave: to so bili prizori čisto realnega pekla, ki je prav tako realno in neznosno zaudarjal dobesedno do neba. Zamislimo si, da bi neposredno po tem, ko so se zgodili povojni pomori pri nas, nastal prevrat, ki bi ga, denimo, povzročil poseg od zunaj; pomislimo, kako bi na naše prebivalstvo delovalo živo razkazovanje prizorišč morije na naših tleh, dela naših rok. Tako naročniki kakor izvajalci so se dobro zavedali strahovite psihološke moči takih prizorov, zato so bila v največji skritosti pred prebivalstvom opravljena ne le dejanja sama, temveč je totalitarna oblast – le ta je zmožna česa takega – množična grobišča žrtev teh pomorov hermetično zaprla za vsak »nepoklican« dostop. Tudi tako so vzpostavljali in ohranjali trajanje izginotij.

V razmerah inženirstva duš, se pravi v območju konstruirane in policijsko nadzorovane javne zavesti, kakršno so ohranjala edino dovoljena javna glasila, je veljala najstrožja prepoved za vsakršno prepuščanje katerega koli še tako neznatnega podatka o tej travmatični resničnosti v prostor medijske resnice. Lahko prelistate vse naše časopise iz časa osvoboditve prav do druge polovice osemdesetih let, pa ne

boste našli niti enega faktografskega podatka o tej zagotovo najbolj travmatični epizodi naše moderne zgodovine. Najdete samo določene odzive na ravnanje, po katerem je bila prebita blokada in je bil prekršen tabu ali bila načeta zaplemba zgodovinskega spomina na te dogodke – in vsi ti odzivi so bili eno samo zavračanje tega ravnanja. Sredi sedemdesetih let je pesnik Edvard Kocbek v knjižici, ki je izšla v Trstu, obsodil povojne pomore, zato pa se je nanj zgrnila divja, usklajena propagandna gonja; uprizorili so pravi medijski sežig njegove moralne, politične in celo umetniške avtoritete, ki je izhajala iz njegove reputacije enega izmed vodilnih mož OF. Afera je dobila epilog s sodnim pregonom »dveh Kocbekovih asistentov«, zakaj pesnika samega je vzel v bran Nobelov nagradjenec in pisatelj Heinrich Böll. Mednarodnih razsežnosti naših notranjih afer se je bala tudi neomejena enopartijska oblast.

Naslednje prekršenje tega tabuja je bil esej tedaj še mlade, tako rekoč naraščajniške filozofinje Spomenke Hribar z naslovom *Krivda in greh*. Zgodilo se je ravno tisto, česar so se vzdrževalci in varuhi tega tabuja tako strahovito bali, namreč da bo Kocbekova obsodba zmotila tisto gotovost in koncentracijo naraščajniške generacije, ki so jo vzdrževali z legendami o samih vzvišenih motivih ustanovnih očetov revolucije in njene pravice. Bil je to izbruh zgroženosti in ogorčenja nad tem, da se tolikanj obsežno in grozovito početje, četudi storjeno v imenu tistih vzvišenih ciljev, ohranja zavito v tajnost tiste vrste, kakršna se drži samo še kriminalnih dejanj in zahrbtnih zarot. Avtorica je sicer skušala podeliti temu početju nekakšen smisel in upravičenje z idejo, po kateri naj bi v tem videli nekakšno ustanovno dejanje naroda, vendar oblastniki vsaj tisti čas niso veliko upoštevali te njene rešitve sfinigine uganke. Njih je očitno najbolj zmotila prekršitev tolikanj varovanega tabuja, kar naj bi zagrešila avtorica tistega vročega spisa, zato se je poslej malone do prelomnih časov ubadala s kar nekaj težavami. Ena izmed teh je bila tudi ta, da zaradi te sestavine ni smela iziti publikacija, imenovana *Kocbekov zbornik*.

Ravno zaporedno kršenje najbolj varovanega izmed vseh tabujev pa je napovedovalo spremembe, ki jih je bilo že čutiti v zraku in so bile znotraj slovenske družbe tako rekoč že zanošene. In res je po prvih demokratičnih volitvah, ki so pri nas uvedle politični pluralizem, v javnih glasilih, tako časniških kakor knjižnih, nastal tudi pravi izbruh pričevanj o dogajanju, od katerega ni minilo niti pol stoletja, tako da so lahko spregovorile še žive priče, tudi tiste, ki so preživele naš holokavst. Ustanovili so celo parlamentarno komisijo, ki naj bi vsestran-

sko preiskala travmatične dogodke in tudi ugotovila stopnje odgovornosti zanje. Toda pokazalo se je, da politične razmere, kakršne so se izcimile po letu 1990, dovoljujejo samo zelo omejeno odpravo zarote molka, saj je najpomembnejši del zgodovinskega spomina, dokumentacija, ostal še naprej zaplenjen. Dokumentarno gradivo, kot so sezname žrtev, sledovi povelj in poročil iz teh tolikanj obsežnih logističnih in eksekucijskih vojaških operacij, podatki o osebah na položajih služb, kjer so te zamisli nastale, se načrtovale in izvedle, vsa ta oprema parlamentarni preiskavi ni bila dostopna, kakšne druge, recimo kazenskopravne preiskave pa sploh ni bilo. Poleg tega tista druga, storilska stran ni bila pripravljena pričati, saj tudi poslovnik komisije ni narekoval nobenih sankcij za prozorno sprenevedanje, za oviranje preiskave ali za uničevanje in prikrivanje sledov. Naslednji dejavnik, ki je pomagal povsem onespособiti komisijo za izpolnitev njene naloge, pa je bil strah, ki je mogočim pričam še vedno tičal v kosteh, saj je bilo tisto, kar so videli in doživeli, v resnici nekaj tako strašnega, da so se strahovi spet prebudili, takoj ko so se na zaslone in časopisne strani vrnile slike obrazov, ki so med drugim pomenile tudi to, da je tisti poglavitni tabu še vedno trdno v veljavi. Da je torej ob tako pomenljivi odsotnosti dokumentarnega gradiva in ob vrnitvi znanih čuvarjev zapovedanega molka v politično ospredje ta del tabuja zdržal tudi v osamosvojeni Sloveniji – in da se je s tem tudi določil realni značaj političnega ustroja oziroma se pokazalo, koliko je bila dosežena pristnost tolikanj glasno razglašene demokracije pri nas.

Nazadnje pa naj se vrnem na tisti instrument obdelave naše javne zavesti, ki je predmet naše preiskave, in to so javnomnenjske ankete oziroma ustanove, iz katerih te izhajajo. Spoznati moramo namreč presenetljivo dejstvo, da so ravno te ustanove in ves instrumentarij njihovih javnomnenjskih preskusov najbolj trdovratni in tako rekoč poslednji čuvar tabuja, o katerem tu ves čas govorimo. O tem, kako globoko v našo podzavest sega moč tega tabuja, govori dejstvo, da se njegovega trajanja in veljave v nas niti ne zavedamo in da ga zaradi tega tudi ne opazimo. Če so celo monopolizirana javna glasila vsaj katerikrat, največ seveda v tistih prvih letih po sestopu, v prvi polovici prejšnjega desetletja, prinašala vsaj to in ono mnenje ali celo pričevanje o tej naši zgodovinski travmi, pa se ustanove za raziskavo javnega mnenja niso dotaknile tega predmeta niti enkrat samkrat. Dandanes javnomnenjske raziskave brskajo po razpoloženju naše javnosti tudi o zadevah, za katere bi težko rekli, da je sploh treba spraševati po njih. Kakor je pokazala pričujoča raziskava, v teh anketah sprašujejo tudi o

zadevah, s katerimi javnost sploh ni seznanjena ali pa le pomanjkljivo in površno. Iz že predloženih poročil te raziskave vemo, kako je mogoče priti do izidov, ki povedo, da je zaupanje javnosti v vlado nizko, njen predsednik pa je najbolj priljubljen in pravi ljubljenec te iste javnosti, in tako naprej.

Tisto, kar se je pri nas zgodilo v prvih dveh mesecih po končani veliki in naši državljanski vojni, je najhuje, ponavljam, najhuje prizadelo kakih petnajst tisoč slovenskih družin, ki so izgubile enega ali celo več svojih najbližjih; če pa prištejemo še sorodstvo, prijateljske in ljubezenske vezi, seže ta prizadetost v najširšo podlago našega prebivalstva. Govorimo torej lahko o množični poškodbi, ki je morala pustiti sled na narodnem značaju, na njegovem skupinskem moralnem stanju. Mislim predvsem na zastraševalni učinek holokavsta, na tisto, kar je seglo, kot rečemo, v kosti, torej v najglobljo podzavest prizadetih oseb, in mislim tudi na posledice, ki jih za sleherni duševni razvoj in duševno zdravje sploh prinaša prisilno zatajevanje travmatične resnice v sebi.

In vendar, tudi v najnovejšem času, v devetdesetih letih, noben preskus razpoloženja v našem javnem mnenju ni segel do plasti, v kateri kot še vedno odprte rane biva dobršen del našega samozavedanja. Nobena poklicna ustanova zvrsti, ki je predmet naše preiskave, doslej ni bila sposobna postaviti našemu prebivalstvu enega vprašanja, ki bi poskušalo priklicati na dan globoko pod površje zakopano in dolgo zatajevano doživljanje spomina na katastrofično odigravanje skupinskega pogubljenja med nami. Vprašanj o teh zadevah pa bi bilo nešteto, kakor so neštete zgodbe in kakor so neštete tudi posledice, moralne, politične, demografske in pravnozapuščinske; vse, ki jih je to dogajanje pustilo za seboj in ki jih še danes prav z ohranjanjem javnomnenskega tabuja puščamo nepriznane, nepotrjene, neobravnane in zlasti v pravnem pogledu nerešene. Kaj mislijo naši ljudje o pričujočem stanju teh zadev? Kako si predstavljajo ureditev tega stanja, v kateri smeri naj se iščejo rešitve? Kako ponuditi zadoščenje prizadetim? Katere vrste postopek naj se uvede zoper storilce?

Ko bo ta tabu odpravljen tudi v javnomnenskih ustanovah, ko bodo te raziskave smele spraševati tudi o najbolj kočljivih zadevah naše travmatične preteklosti, ali ko sploh ne bo nobenih občenarnih zadev, o katerih ne le ne bi smeli spraševati, temveč se tudi ne bi bali odgovarjati, tedaj bomo lahko govorili o pristni pluralizaciji medijev, o poštenosti in verodostojnosti javnomnenskih preskusov, o pristni demokraciji in pravni državi. Ohranjanje tudi enega samega tabuja v na-

šem družbenem okolju – to je ta, o katerem govorimo, in je še kakšen – to je neizbrisno znamenje nadaljevanja, kontinuitete časov in struktur, ki so te tabuje ustanovili.

Upamo, da bomo s premiki v strukturah družbene moči in v drobovju našega javnomnenjskega telesa doživeli tudi to, da se bodo tudi javnomnenjske ankete posvetile vprašanjem, ki bi pomagala razbremeniti naše skupinsko razpoloženje tistega strahu, ki je po eni strani delal naše oblastnike preganjavično sumničave, tako da so v slehernem poskusu kakega katarzičnega postopka videli udejanjanje revanšizma, po drugi strani pa hromil pripravljenost prizadetih za udeležbo v takem postopku. Storilci in njihovi dediči sovražijo pobite žrtve, ker jih te obremenjujejo ter s tem tudi ogrožajo; dokler je tako, tudi prizadeti ne odpuščajo. Vsi mi, udeleženi in neudeleženi, pa smo ujetniki tega razmerja. Saj, če govorimo v najbolj grobem realpolitičnem jeziku, se je zgodilo to, da se zdaj, po zlomu opozicije, nihče več ne more prav politično okoriščati z razkrivanjem naših zgodovinskih skrivnosti. Ne vemo še, ali je to srečen ali nesrečen trenutek za to, vemo samo, da je treba nekaj storiti in se vrniti na stran kulturnih civilizacij.